

30. Pagán Cánovas, C 2018, 'More haste less speed: Cognition, creativity, and culture in temporal paradox', *Time & Society*, 0961463X1878335. Available from: <<https://doi.org/10.1177/0961463x18783358>>. [29 March 2022].
31. Prudnikova, Olena & Kuznietsov, Oleksii 2018, 'Security At Information Culture: Wouldn't We Lose Humanity?' *Philosophy and Cosmology*, Volume 21, pp. 107-115. Available from: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/21/11>>. [29 March 2022].
32. Ryan, M & Ryan, M 2013, 'Theorising a model for teaching and assessing reflective learning in higher education', *Higher Education Research and Development*, 32 (2), pp. 244 - 257. Available from: <<https://doi.org/10.1080/07294360.2012.661704>>. [31 March 2022].
33. Sakun, Aita & Mordous, Irina 2019, 'Digital Re-Evolution: Learning to be Human at Contemporary Society', *Philosophy and Cosmology*, Volume 22, pp.129 - 136. Available from: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/22/11>>. [28 March 2022].
34. Sebald, G 2020, "Loading, please wait" – Temporality and (bodily) presence in mobile digital communication', *Time & Society*, 0961463X2091656. Available from: <<https://doi.org/10.1177/0961463x20916566>>. [29 March 2022].
35. Sokolova, KV 2012, 'Virtual Space: New Communication Phenomena', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (1), pp.41-47. Available from: <<https://doi.org/10.15802/ampr2012/7816>>. [29 March 2022].
36. Tamir, I 2018, 'Digital video recorder dodgers – Sport-viewing habits in the face of changing media reality', *Time & Society*, 0961463X1775228. Available from: <<https://doi.org/10.1177/0961463x17752286>>. [29 March 2022].
37. Taylor, J, Jokela, S, Laine, M, Rajaniemi, J, Jokinen, P, Häikiö, L & Lönnqvist, A 2021, 'Learning and teaching interdisciplinary skills in sustainable urban development-the case of Tampere university, Finland', *Sustainability (Switzerland)*, 13(3), pp. 1-16. Available from: <<https://doi.org/10.3390/su13031180>>. [28 March 2022].
38. Trynyak, Maya & Yakymchuk, Oksana 2021, 'Moral Paradoxes of Emerging Technologies in the Education Sector', *Philosophy and Cosmology*, Volume 27, pp.163-173. Available from: <<https://doi.org/10.29202/phil-cosm/27/13>>. [31 March 2022].
39. Voznyak, VS & Lipin, NV 2020, 'Education like breach between past and future', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 17, pp.98-109. Available from: <<https://doi.org/10.15802/ampr.voi17.206722>>. [29 March 2022].
40. Vysotska, OE 2021, 'Hypertext as a Basis for Constructing Language Environment in the Postmodern Culture', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 1, pp. 30-35. Available from: <<https://doi.org/10.15802/ampr2012/7817>>. [29 March 2022].
41. Worth, N & Karaagac, EA 2020, 'The temporalities of free knowledge work: Making time for media engagement', *Time & Society*, 0961463X2093859. Available from: <<https://doi.org/10.1177/0961463x20938593>>. [29 March 2022].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-4

УДК 172.12:342.71

ВІДПОВІДАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСТВО У ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОМУ ПОЛІ ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

RESPONSIBLE CITIZENSHIP IN THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL FRAMEWORK OF THE PHILOSOPHY OF LAW

О. П. Кивлюк
О. М. Задорожна
І. О. Мордоус

Актуальність теми дослідження окресленої тематики обумовлена недостатньою визначеністю поняття "відповідального громадянства" в межах сучасних концептуальних теорій філософії права. Сутнісно-змістовна криза позитивного права в її емпіричній площині та часткова

Urgency of the research on this topic is due to the lack of definition of the concept of responsible citizenship within contemporary conceptual theories of the philosophy of law. The essence and content crisis of positive law in its empirical plane and the partial neglect of the significance of the social-value needs of human

зневага значимості соціально-ціннісних потреб людини в свободі, справедливості, рівності в контексті природного права, посилюють наукові дискусії серед філософів, юристів, соціологів, законодавців, політиків, економістів, освітян щодо необхідності теоретичного обґрунтування понятійно-категоріального апарату феномену відповідального громадянства в межах онтології права.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток відповідального громадянства не обмежується організаційно-управлінськими, юридично-правовими, політично-економічними, державно скерованими процесами в контексті правової реальності позитивного права, а потребує консолідації певних сутісних позицій діалектичної дихотомії природного та позитивного права. Поняття та явище відповідального громадянства в контексті формування соціально-правового відповідального суспільства потребує теоретичного обґрунтування щодо понятійно-змістової концептуалізації в межах соціально філософії та філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму дослідженні ми спиралися на роботи вітчизняних науковців: філософів – Н. Бровко, Є. Мануйлова, Ю. Калиновського, психологів – С. Баранової, О. Фурман, педагогів – С. Бабушко, В. Примак, М. Єщенко і т.д.; та зарубіжних вчених: Will Kymlicka, Fazel Ebrhiham Freeks, Tomoaki Miyazaki, Marie Jolliff Bryant, Clint Le Bruyns та інші.

Постановка завдання. Визначити та теоретично обґрунтувати понятійно-категоріальні засади “відповідального громадянства” в полі філософії права.

Виклад основного матеріалу. В статті розглядається поняття “відповідальне громадянство” в полі філософії права через призму сучасних концептуальних інтерпретацій, принципу історизму, герменевтичного підходу, емпірично-правової та соціально-політичної орієнтації суспільства. Відповідальне громадянство можна охарактеризувати як міждисциплінарне, інтегроване, інтерактивне явище, що з одного боку є чинником права або ж юридичної практики, а з іншого боку є комплексом сформованих ідей, почуттів, національних традицій. уявлень, поглядів і т.д. особистості на правові, соціально-політичні, економічні, культурні, державотворчі явища та процеси.

Висновки. Відповідальне громадянство – це не лише певна норма правової поведінки, комунікації, співіснування держави та громадянина, а й усвідомлення її значимості, необхідності її продукування, готовності суб'єкта до управління та самоконтролю.

freedom, justice, and equality in the context of natural law, strengthen the scientific debate among philosophers, lawyers, sociologists, legislators, politicians, economists, educators on the need to substantiate the conceptual and categorical apparatus of the phenomenon of responsible citizenship within the ontology of law.

Target setting. The formation and development of responsible citizenship are not confined to organizational and managerial, legal, political-economic, and state-directed processes in the context of the legal reality of positive law, but require the consolidation of certain substantive positions of the dialectical dichotomy of natural and positive law. The concept and phenomenon of responsible citizenship in the context of the formation of a socio-legally responsible society requires a theoretical grounding in conceptual and substantive conceptualization within the framework of social philosophy and philosophy of law.

Actual scientific researches and issues analysis. In our study we relied on the works of domestic scientists: philosophers - N. Brovko, E. Manujlov, Y. Kalynovskyi, psychologists - S. Baranova, A. Furman, educators - S. Babushko, V. Prymak, M. Yeshchenko, etc.; and foreign scholars: Will Kymlicka, Fazel Ebrhiham Freeks, Tomoaki Miyazaki, Marie Jolliff Bryant, Clint Le Bruyns etc.

The research objective. Define and theorise the conceptual and categorical foundations of 'responsible citizenship' in the field of philosophy of law.

The statement of basic material. The article examines the concept of responsible citizenship in the field of philosophy of law through the prism of modern conceptual interpretations, the principle of historicism, the hermeneutic approach, and the empirical legal and socio-political orientation of society. Responsible citizenship can be described as an interdisciplinary, integrated, interactive phenomenon, which on the one hand is a factor of law or legal practice and on the other hand, is a complex of established ideas, feelings, national traditions, perceptions, views, etc., of individuals on legal, socio-political, economic, cultural, state phenomena and processes.

Conclusions. Responsible citizenship is not only a certain norm of legal behaviour, communication, and coexistence of state and citizen, but also an awareness of its significance, the need for its production, and the readiness of the subject to manage and self-control. For that

Саме тому феномен відповідального громадянства не можна розглядати лише в межах позитивно-правової свідомості, адже воно формується правосвідомістю з точки зору природного права її морально-етичної ідеалістичності, але все ж таки в контексті діяльності існуючих правових концепцій.

Ключові слова: відповідальне громадянство, філософія права, позитивне право, природне право, правосвідомість.

reason, the responsible citizenship phenomenon cannot be considered only within positive legal awareness, for it is shaped by legal awareness in terms of the natural law of its moral idealism, but still in the context of the duality of existing legal conceptions.

Keywords: responsible citizenship, philosophy of law, positive law, natural law, legal awareness.

Актуальність дослідження. Актуальність досліджуваної тематики зумовлена соціальними викликами та кризою сутнісно-змістового емпіризму позитивного права як такого. Сучасна криза позитивного права в її емпіричній площині та часткова суспільно-особистісна зневага значимості соціально-ціннісних потреб людини в свободі, справедливості, рівності в контексті природного права, посилюють наукові дискусії серед філософів, юристів, соціологів, законодавців, політиків, економістів, освітян та представників інших наукових галузей щодо необхідності теоретичного обґрунтування понятійно-категоріального апарату феномену відповідального громадянства в межах онтології права.

Філософія права в історичному контексті та сучасних інтерпретаціях немає однозначного визначення природи права. Дана проблематика у всіх своїх нескінченно-неоднозначних підходах та вченнях визначається як певна модель істини правової реальності в межах існуючої правосвідомості. Новітня правова реальність дозволяє розглянути певні процеси та явища, в даному конкретному дослідженні – відповідальне громадянство, не тільки як інституційну форму суспільних відносин, а і як усвідомлену норму буття людини, що сприймається як реально існуюча.

Зрозумілим є факт, що відповідальне громадянство не може бути сформовано лише на організаційних, управлінських, юридично-правових і т.д. засадах в межах концепції позитивного права. Тобто виникає дискусійна необхідність теоретичного обґрунтування змісту та значення феномену відповідального громадянства через призму концептуальних підходів теорії природного права, де доцільність рефлексії даного феномену обумовлена логікою формуванням соціально-правового відповідального суспільства в контексті морально-етичних норм взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємодопомоги, толерантності тощо.

Постановка проблеми. Процеси розвитку відповідального громадянства не обмежуються організаційно-управлінськими, юридично-правовими, політично-економічними, державно-скерованими процесами в контексті правової реальності позитивного права, а потребує консолідації певних сутнісних позицій діалектичної дихотомії природного та позитивного права. Поняття та явище відповідального громадянства в контексті формування соціально-правового відповідального суспільства потребує теоретичного обґрунтування щодо понятійно-змістової концептуалізації в межах соціальної філософії та філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму дослідженні ми спиралися на роботи вітчизняних науковців: філософів – Н. Бровко, Є. Мануйлова, Ю. Калиновського, психологів – С. Баранової, О. Фурман, педагогів – С. Бабушко, В. Примака, М. Єщенко і т.д.; та зарубіжних вчених: Will Kymlicka, Fazel Ebrhiham Freeks, Fazel Ebrhiham Freeks, Tomoaki Miyazaki, Marie Jolliff Bryant, Clint Le Bruyns та інші.

Постановка завдання. Визначити та теоретично обґрунтувати понятійно-категоріальні засади “відповідального громадянства” в полі філософії права.

Виклад основного матеріалу. З точки зору герменевтики та структуралізму поняття “відповідальне громадянство” можна розглянути як симбіоз визначень “відповідальності” та “громадянства”. Отже, “відповідальність – співвідношення обов’язку, і міри його виконання суб’єктом, що виникає на основі соціальних норм і реалізується як через певні форми контролю, так і через усвідомлення суб’єктивно духовно-практичної діяльності своєї суспільної ролі” [9, с. 87], а узагальнене поняття

“громадянство”, з позицій різних поглядів та вчень, – це складова правового статусу суб’єкту, що визначає потенціальні можливості кожного громадянина впливати на політично-соціальні, економічні, правові, просвітницькі, культурні, інформаційні і т.д. процеси життєдіяльності та розвитку суспільства, держави, цивілізації.

Вивчення дискусійної проблематики дефініції понять відповідальності, громадянства, правосвідомості тощо показало, що ще за часів Платона, ці питання та їх емпіричної імплементації перебували в полі уваги мислителів. Окремі аспекти визначених проблем можна знайти в працях античних філософів. Але в більшості їх цікавило взаємовідношення суспільства й людини, розподіл людей на соціальні групи та взаємодія цих груп між собою, співіснування об’єктивного і суб’єктивного, взаємозв’язок прав, обов’язків і норм моралі, відповідальності та свободи тощо.

“В різних наукових галузях мислителі розуміли відповідальність як свободу вибору, волі та засобів існування, як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізацію особистістю своєї сутності” [3, с. 49, 50]. Тобто свобода, рівність, справедливість, як складові правової реальності в межах теорії природного права, є сукупність соціально-значимих цінностей людського буття, що обґрунтовуються та вмотивовуються з позиції правової реальності позитивного права.

Пізніше, ідеї відповідального громадянського виховання піднімалися в працях педагогів Я. Коменського, Й. Песталоцці, Дж. Локка, М. Драгоманова, К. Ушинського. Останній зауважував, що становлення моральності громадянина пов’язане в першу чергу з почуттям національної свідомості. У педагогічних поглядах Дж. Локка розкриваються особливості духовного (гідність, мораль, свідомість) і фізичного (здоров’я, гігієна, дисципліна) розвитку особистості в їх синхронному поєднанні. Й. Песталоцці акцентував увагу саме на морально-правовій відповідальності педагога. У роботах більшості представників соціально-гуманітарної науки “відповідальність”, як категорія розглядається у взаємозв’язку із поняттям “особистість”, взаємозалежності із поведінкою в соціумі і когнітивними станами особистості, а також через призму обов’язків перед іншими.

Наукові пошуки сучасних дослідників здебільшого зосереджені навколо питань формування громадянської відповідальності, виховання активного громадянина та патріота, становлення громадянської свідомості, відповідального громадянства тощо в контексті сучасних змін правової реальності.

Громадянську відповідальність як феномен правового суспільства розглядали Є. Мануйлов і Ю. Калиновський. Автори визначають сутність громадянської відповідальності особистості, аналізуючи різні точки зору в площині як правового так і історичного аспектів. Простежують взаємозв’язок і взаємообумовленість становлення громадянської відповідальності і правового суспільства. Обґрунтовують “корелятивність та взаємозв’язок таких соціальних феноменів, як громадянська відповідальність, громадянська позиція та громадянська компетентність” [6, с. 113]. Доходять висновку, що “громадянська відповідальність людини є характеристикою соціальною, моральною та правовою” [6, с. 125].

О. Фурман визначає основні передумови становлення громадянської відповідальності особистості: громадянське суспільство, громадянська свідомість, громадянська самосвідомість, громадянська відповідальність – “найзагальніша властивість особистості, у котрій інтегровані утворення свідомості та самосвідомості, а також взаємопоєднані такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний” [10, с. 71]. Зрозуміло, що відповідальне громадянство як об’єкт становлення та формування не може існувати без суб’єкту його реалізації – людини/громадянина: “людина формує соціум, а соціум – людину”.

Необхідно підкреслити, що поняття “відповідальне громадянство” та “громадянська відповідальність” не зважаючи на свою семіотичну схожість, з точки зору філософсько-правової герменевтики інтерпретується дещо по-різному.

Відповідальне громадянство у роботі Will Kimlychka розглядається як:

- “складання переліку відповідних рис і схильностей активних та відповідальних громадян (самообмеження, турбота, терпимість,

відкритість, розсудливість, суспільно-зацікавленість тощо) та відповідні їм пороки (егоїзм, байдужість, апатія, нетерпимість, догматизм, недалекоглядність);

- визначення “закладів” відповідального громадянства в контексті їх значимості та диспозиційної ролі (державні інституції, школи, ЗМІ, релігія, сім’ї, робота, недержавні установи тощо);
- визначення “майданчиків” відповідального громадянства, тобто яка роль різних інституцій у створенні громадських просторів чи форумів для здійснення відповідального громадянства (політичні партії, ЗМІ, недержавні організації, асоціації місцевих громад, спілки тощо);
- припущення про те, чи є вже існуючі “фактичні ділянки” відповідального громадянства ефективно функціонуючі” [16, с. 55-56].

Ф-Е. Фрікс у своєму дослідженні визначає поняття “відповідальне громадянство” наступним чином: “Громадянство можна визначити як історичну угоду між державою та особистістю, де громадянство має справу з політичними рамками та інтеграцією особистості. Також громадянство – це залучення громадян до інститутів права та спільного управління державними справами. Громадяни не лише відповідальні з точки зору законів країни, вони також повинні брати активну участь у політичному житті, оскільки йдеться про якість та долю їхнього життя. Слово “відповідальний” означає “той що відповідає” – людина чи громадянин, що відповідає перед законами країни” [15, с. 3].

У дисертаційному дослідженні “Цифрове наставництво молоді для відповідального громадянства: приклад організації, яка використовує Twitter” Томоакі Міядзакі аналізує концепції, що ілюструють природу відповідального громадянства в демократичному суспільстві: “Відповідальними громадянами є громадяни, які сприяють розвитку власної громади з великою турботою про інших” [17, с. 200]. Крім того відповідальне цифрове громадянство дозволяє безпечну, морально-етичну, протокольну-грамотну, коректну участь людини-громадянина в онлайн-спільноті мережевого простору та надає можливість запобігати кібербулінгу, чи то кіберзлочинності.

Серед провідних особистісних характеристик/ознак відповідального громадянства Мері Джоліф Брайант визначає наступні: дотримання законів, податкова вихованість, волонтерство, турбота про природу, здоровий спосіб життя, високі моральні якості, чесність, надійність, освіченість, толерантність тощо [13, с. 128]. Тобто бути відповідальним громадянином – це значить: мати знання щодо своєї ролі в суспільстві, державотворенні та формуванні/збереженні/накопиченні цивілізаційних благ; брати участь в процесах, заходах та явищах, які роблять світ кращим; бути агентом-змін, що не просто існують в правовій площині, а й протидіють певним проявам несправедливості, а отже формують неінституційну правосвідомість у вигляді природнього процесу чи акту прояву свідомості, утворюючи колективну суспільну думку навколо чинного права, підтримуючи її чи домагаючись змін.

Тобто, суб’єктом відповідального громадянства є відповідальний громадянин/група/клас, який має теоретико-емпіричні знання, володіє навичками критичного мислення та вміє відстоювати позиції справедливості, рівності, свободи і т.д. задля формування відкритої соціально-політичної, правової, економічно-розвиненої держави, громади, соціуму в контексті позитивних цивілізаційних змін.

Відповідальне громадянство свідчить про важливу та конструктивну роль в суспільстві, яку звичайні громадяни можуть виконувати для покращення загального блага у своїх особистих справах та професійній діяльності. Таким чином, під відповідальним громадянством розуміється природа надії, сили та благодаті як деяких конкретних шляхів, за допомогою яких, демократія чи активне громадянство може бути передбачене, втілене та реалізоване людьми як невід’ємна частина їхньої солідарної/колективної політичної відповідальності [14].

Відповідальне громадянство як феномен в українському суспільстві обумовлено

соціально-політичною кризою останнього десятиліття та прагненням збереження української ідентичності, національної ідеї, свободи, солідарності: “Нагальним викликом сьогодення для українського суспільства є формування активного та відповідального громадянина готового до виконання громадянських обов’язків, з почуттям власної гідності та стійкою громадянською позицією” [5, с. 98].

В українському науковому просторі донедавна поруч із “відповідальним громадянством” вживався термін “активне громадянство”. С. В. Бабушко зазначає, що “активне громадянство сприймається нині як норма” і розглядається переважно у 3-х вимірах: соціальному, політичному й економічному. Однак в залежності від акцентів і пріоритетів, які висувуються країною до досліджуваного феномену на перший план висувається той, чи інший аспект. Так, наприклад, за твердженням дослідниці, у Франції та Німеччині акцентується на політичній спрямованості громадянина, як активного учасника політичного життя; у Великій Британії громадянська активність зосереджується на соціальному аспекті громадянства, завдяки чому через активну діяльність зростатиме соціальна єдність спільноти; у прибалтійських країнах на перший план виходить економічна складова активного громадянства [2].

Нині можна констатувати високий рівень відповідального громадянства як прояву правосвідомості та патріотизму серед молоді та освіченого, критично мислячого покоління українців з огляду на сучасні українські реалії. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави вже в перший же місяць громадяни України зібрали через сервіс “Дія” 235 млн. грн. на армію, з них 77 млн грн. було зібрано в перші 5 годин. Понад 230 тисяч українців долучилися до збору коштів [8]. Гроші продовжують поступати постійно.

Ми стали свідками того, як за лічені дні в українських містах з’явилися укріплені оборонні споруди і кожне місто перетворилося на фортецю. Підприємці надавали важку техніку та будівельні матеріали, мешканці допомагали насипати пісок в мішки, робили “коктейлі Молотова”, виготовляли з підручних матеріалів протитанкові “їжаки”. Чоловіки вишукувалися в чергу до військкоматів для того, щоб потрапити до лав ТРО та отримати зброю.

По всій країні було організовано пункти харчування для біженців з грачих точок, пенсіонерів, інвалідів та малозабезпечених громадян. Для військових в громадах заготовляли консервацію, плели маскувальні сітки, шили печатки та розгрузки. Громадяни робили і продовжують й надалі, не домовляючись один з одним без примусу, робити все що по силах, маючи тільки одне бажання відстояти своє право на свободу та перемогти ворога. 74-річна мешканка з села Модричі, що на Львівщині, Марія Бориславська, незважаючи на свій поважний вік, кожні два дні виготовляє близько пів тисячі пампушок і віддає їх на потреби гуманітарного штабу [12].

Українці за кордоном також активно долучаються до волонтерського руху. За для допомоги Збройним силам України вони збирають і відправляють на історичну Батьківщину контейнери з медичним обладнанням, засобами індивідуального захисту, воєнну амуніцію, одяг та взуття [12]. Організують та переправляють хворих дітей на лікування до медичних закладів Ізраїлю, Німеччини, Швейцарії, Польщі тощо. Допомагають у пошуку місць для проживання співвітчизників, які були змушені через військову агресію РФ покинути свої домівки.

Сотні українських активістів, до яких згодом залучилися і польські громадяни, протягом кількох днів блокували рух російських та білоруських вантажівок через пункт пропуску Кукурикі-Козловичі на польсько-білоруському кордоні. Своїми діями вони нарешті змусили прикордонні служби дуже ретельно перевіряти кожен транспортний засіб, щоб переконатися, що вони не перевозять товари подвійного застосування [1]. Українці створили для всієї світової спільноти безпрецедентний приклад відповідального громадянства, національної самосвідомості та єдності. Це надихнуло громадян інших країн долучитися до боротьби нашого народу за перемогу. Найбільша підтримка українським біженцям надається не тільки урядами таких країн як Польща, Великобританія, Канада, Чехія, Німеччина, Нідерланди, США, Іспанія, Литва, Австрія, Ізраїль тощо, а й громадянами цих держав. Так, вздовж польського, литовського та

румунського кордонів мешканці організували цілодобове харчування, пункти обігріву, на узбіччі залишали дитячі візки та іграшки. Для проживання українців запрошують в свої сім'ї, допомагають з працевлаштуванням, король Нідерландів запропонував розмістити біженців на території одного із своїх палаців [7].

Громадяни інших країн також не залишаються осторонь і допомагають збирати кошти як на потреби військових, так і для інших справ. Багато волонтерських фондів та організацій до 24 лютого 2022 року вже мали тривалу історію допомоги Україні, а з початком повномасштабного вторгнення РФ їм довелося лише адаптуватися до нових умов. Так, наприклад, фонд Ukraine Now, за півтора місяці зібрав близько 170 тисяч доларів, які пішли на поставлення гуманітарних вантажів, евакуацію громадян, закупівлю машин медичної допомоги. Волонтерська організація Nova Ukraine, що була заснована наприкінці 2013 року і орієнтована на співпрацю конкретно з американськими жертводавцями й волонтерами, змогла залучити понад 15 мільйонів доларів на підтримку розвитку демократичного суспільства в Україні. Громадська організація Razom регулярно надає гуманітарну допомогу українцям та підтримує військових. Фонд British-Ukrainian Aid починаючи з лютого 2022 року зробив своїм фокусом медичну допомогу Україні, зокрема закупівлю машин швидкої медичної допомоги. Кошти до фонду надходять як від окремих громадян так і від організації благодійних подій у Великій Британії [11].

У філософсько-правових дослідженнях розглядається феномен правосвідомості як чинник формування відповідального громадянства: “Правосвідомість передбачає сукупність поглядів, ідей, почуттів, настроїв, уявлень про право, роль права, яку воно відіграє в житті суспільства, держави, ідеї про права людини, її відповідальність перед іншими людьми, державою та суспільством” [4, с. 75].

Отже, відповідальне громадянство можна розглядати як утворення, що формується в процесі соціалізації особистості через засвоєння нею норм моралі і поведінки в суспільстві, усвідомлення правової відповідальності перед законом за їх порушення. Тобто відповідальне громадянство включає не тільки юридично-правову грамотність, сплату податків, виконання законодавчих актів та користування перевагами правової/демократичної держави, але й долучається до формування соціуму/громадянської спільноти, що відповідає вимогам справедливості, доброчесності, толерантності, солідарності тощо.

Треба зауважити, концепція відповідального громадянства не може обмежуватися певними кордонами/співтовариствами/країнами, тому проблематика відповідального громадянства як мультинаціонального явища має перейти в статус глобальної ідеї відповідального громадянства цивілізації.

Відповідальне громадянство має стати не тільки внутрішньо державним джерелом суб'єктивного прояву повсякденної правосвідомості з усіма її традиціями, звичками, емоційними станами, когнітивних образів тощо, а й сформувати характеристичні ознаки глобального міжнаціонального відповідального громадянства в межах певної диференціації, чи то кореляційної залежності.

Висновки. Відповідальне громадянство – це не лише певна норма правової поведінки, комунікації, співіснування держави та громадянина, а й усвідомлення її значимості, необхідності її продукування, готовності суб'єкта до управління та самоконтролю. Саме тому феномен відповідального громадянства не можна розглядати лише в межах позитивно-правової свідомості, адже воно формується правосвідомістю з точки зору природного права її морально-етичної ідеалістичності, але все ж таки в контексті дуальності існуючих правових концепцій.

Відповідальне громадянство спонукає до врегулювання непорозумінь, конфліктів різного роду, соціально-політичних та правових криз, а отже сприяє збереженню та розвитку консолідованого суспільства. Громадська/спільна/колективна діяльність формує відповідні принципи громадянської поведінки: права та обов'язки, відповідальність, сумління, правосвідомість, активність, дієвість, моральність, толерантність тощо. Таким чином феномен відповідального громадянства можна охарактеризувати як міждисциплінарне, інтегроване, інтерактивне явище, що з одного

боку є чинником права або ж юридичної практики, а з іншого боку є комплексом сформованих ідей, почуттів, національних традицій, уявлень, поглядів особистості на правові, соціально-політичні, економічні, культурні, державотворчі явища та процеси.

Список використаних джерел

1. 'Активісти блокують рух російських вантажівок через польсько-білоруський кордон' 2022, Агенція медіа-технологій «СІД ІНФОРМ», 19 березня. Доступно: <<https://business.rayon.in.ua/news/498811-aktivisti-blokuyut-rukh-rosiyskikh-vantazhivok-cherez-polsko-biloruskiy-kordon>>. [29 Березень 2022].
2. Бабушко, СР 2020, 'Особливості розвитку активного громадянства дорослих у сучасних умовах'. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, Вип. 1 (17), с. 19-29.
3. Баранова, СВ 2006, 'Соціально-психологічна характеристика відповідальності особистості', в кн. *Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу*. Монографія, за заг. ред. Третяченко, ВВ, Луганськ: Світлиця, с. 49-96.
4. Бровко, НІ 2016, 'Аналіз феномену правосвідомості людини у філософсько-правовій думці'. *Філософські та методологічні проблеми права*, № 1 (11), с. 73-80.
5. Єщенко, ММ 2020, 'Теоретичні засади формування та розвитку громадянських компетентностей'. *Імідж сучасного педагога*, № 1 (190), с. 98-102. Доступно: <[https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1\(190\)-98-102](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-98-102)>. [29 Березень 2022].
6. Мануйлов, ЄМ & Калиновський, ЮЮ 2015, 'Громадянська відповідальність особистості як атрибутивний феномен правового суспільства'. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"* № 2 (25), с. 113-129.
7. 'ТОП-10 країн, що надають найкращу допомогу українцям, які тікають від війни' 2022, Нижні Сірогози.City. Доступно: <<https://nsirogozy.city/ratings/212430/top-10-krain-scho-nadayut-najkraschu-dopomogu-ukraincyam-yaki-tikayut-vid-vijni/25956>>. [15 Травень 2022].
8. 'Українці через "Дію" зібрали вже 235 мільйонів на армію' 2022, Економічна правда, 5 квітня. Доступно: <<https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/5/685236/>>. [05 Квітень 2022].
9. *Філософський енциклопедичний словник* 2002, Словник, гол.ред. Шинкарук, ВІ, 742с.
10. Фурман, О 2015, 'Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження'. *Психологія і суспільство*, № 1, с. 65-91.
11. 'Перевірені ресурси для збору допомоги Україні за кордоном: краудфандингові платформи, організації та фонди' 2022, Центр демократії та верховенства права. Доступно: <<https://cedem.org.ua/news/resursy-dlya-zboru-dopomogy/>>. [20 Травень 2022].
12. 'Четверо з мільйонів. Як українці в Україні та за кордоном волонтерять задля перемоги у війні?' 2022, Радіо свобода, 19 березня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/31760127.html>>. [20 Березень 2022].
13. Bryant, Marie Jolliff 2011, *Case Study: Youth Perceptions Of Citizenship*, Ashland University, 165 с. Available from: <<http://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-2011-08-10015/BRYANT-THESIS.pdf?sequence=2>>. [29 March 2022].
14. Bruyns, Clint Le 2011, 'The Church, Democracy and Responsible Citizenship'. *Religion and Theology*, № 19 (1-2), pp. 60-73. Available from: <https://brill.com/view/journals/rt/19/1-2/article-p60_3.xml?language=en>. [29 March 2022].
15. Freeks, Fazel Ebriham 2022, 'Responsible citizenship is more than a government label! : Faith-based values in the domestic domain'. *Pharos Journal of Theology*, Volume 103. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/359776599_Responsible_citizenship_is_more_than_a_government_label_Faith-based_values_in_the_domestic_domain>. [04 April 2022].
16. Kymlicka, Will 2012, 'Responsible Citizenship'. *Trudeau Foundation Papers*, Vol. 4/2 pp. 55-87. Available from: <https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card=reading-history>. [29 March 2022].
17. Tomoaki, Miyazaki 2020, *Digital Mentoring of Young People for Responsible Citizenship: A Case Study of an Organisation Using Twitter*. This thesis is submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), 252 с. Available from: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10090824/7/Miyazaki_10090824_Thesis_corrected.pdf>. [29 March 2022].

References

1. 'Aktivisty blokuut rukh rosiiskykh vantazhivok cherez polsko-biloruskiy kordon (Activists block the movement of Russian trucks across the Polish-Belarusian border)' 2022, Ahentsiia media-tekhnolohii «SID INFORM», 19 bereznia. Dostupno: <<https://business.rayon.in.ua/news/498811-aktivisti-blokuyut-rukh-rosiyskikh-vantazhivok-cherez-polsko-biloruskiy-kordon>>.

- aktivisti-blokuyut-ruk-h-rosiyskikh-vantazhivok-cherez-polsko-biloruskiy-kordon>. [29 Berezhen 2022].
2. Babushko, SR 2020, 'Osoblyvosti rozvytku aktyvnoho hromadianstva doroslykh u suchasnykh umovakh (Features of the development of active adult citizenship in modern conditions)'. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, Vyp. 1 (17), s. 19-29.
 3. Baranova, SV 2006, 'Sotsialno-psykholohichna kharakterystyka vidpovidalnosti osobystosti (Socio-psychological characteristics of personal responsibility)', v kn. *Psykholohichna kultura osobystosti v umovakh hlobalizatsii svitu*. Monohrafiia, za zah. red. Tretiachenko, VV, Luhansk: *Svitlytsia*, s. 49-96.
 4. Brovko, NI 2016, 'Analiz fenomenu pravosvidomosti liudyny u filosofsko-pravovii dumtsi (Analysis of the phenomenon of human legal consciousness in philosophical and legal thought)'. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, № 1 (11), s. 73-80.
 5. Ieshchenko, MM 2020, 'Teoretychni zasady formuvannia ta rozvytku hromadianskykh kompetentnosti (Theoretical principles of formation and development of civic competencies)'. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, № 1 (190), s. 98-102. Dostupno: <[https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1\(190\)-98-102](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-98-102)>. [29 Berezhen 2022].
 6. Manuilov, YeM & Kalynovskyi, YuYu 2015, 'Hromadianska vidpovidalnist osobystosti yak atrybutyvnyi fenomen pravovoho suspilstva (Civil responsibility of the individual as an attributive phenomenon of legal society)'. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, № 2 (25), s. 113-129.
 7. 'TOP-10 krain, shcho nadaiut naikrashchu dopomohu ukraintsiam, yaki tikaiut vid viiny (TOP-10 countries that provide the best assistance to Ukrainians fleeing the war)' 2022, Nyzhni Sirohozy.City. Dostupno: <<https://nsirogozy.city/ratings/212430/top-10-krain-scho-nadayut-najkraschu-dopomogu-ukraincyam-yaki-tikayut-vid-viiny/25956>>. [15 Traven 2022].
 8. 'Ukraiinci cherez "Diiu" zibraly vzhe 235 milioniv na armiiu (Ukrainians have already raised 235 million for the army through "Action")' 2022, Ekonomichna pravda, 5 kvitnia. Dostupno: <<https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/5/685236/>>. [05 Kviten 2022].
 9. *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk (Philosophical Encyclopedic Dictionary)* 2002, Slovnyk, hol.red. Shynkaruk, VI, 742s.
 10. Furman, O 2015, 'Hromadianska vidpovidalnist osobystosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia (Civic responsibility of the individual as a subject of psychological research)'. *Psykholohiia i suspilstvo*, № 1, s. 65-91.
 11. 'Perevireni resursy dlia zboru dopomohy Ukraini za kordonom: kraudfandynhovi platformy, orhanizatsii ta fondy (Proven resources to raise assistance to Ukraine abroad: crowdfunding platforms, organizations and foundations)' 2022, Tsentri demokratii ta verkhovenstva prava. Dostupno: <<https://cedem.org.ua/news/resursy-dlya-zboru-dopomogy/>>. [20 Traven 2022].
 12. 'Chetvero z milioniv. Yak ukraiinci v Ukraini ta za kordonom volonteriat zadlia peremohy u viini? (Four out of millions. How do Ukrainians in Ukraine and abroad volunteer to win the war?)' 2022, Radio svoboda, 19 bereznia. Dostupno: <<https://www.radiosvoboda.org/a/31760127.html>>. [20 Berezhen 2022].
 13. Bryant, Marie Jolliff 2011, *Case Study: Youth Perceptions Of Citizenship*, Ashland University, 165 c. Available from: <<http://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-2011-08-10015/BRYANT-THESIS.pdf?sequence=2>>. [29 March 2022].
 14. Bruyns, Clint Le 2011, 'The Church, Democracy and Responsible Citizenship'. *Religion and Theology*, № 19 (1-2), pp. 60-73. Available from: <https://brill.com/view/journals/rt/19/1-2/article-p60_3.xml?language=en>. [29 March 2022].
 15. Freeks, Fazel Ebrihiyam 2022, 'Responsible citizenship is more than a government label! : Faith-based values in the domestic domain'. *Pharos Journal of Theology*, Volume 103. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/359776599_Responsible_citizenship_is_more_than_a_government_label_Faith-based_values_in_the_domestic_domain>. [04 April 2022].
 16. Kymlicka, Will 2012, 'Responsible Citizenship'. *Trudeau Foundation Papers*, Vol. 4/2 pp. 55-87. Available from: <[https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card=reading-history](https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card_reading-history)>. [29 March 2022].
 17. Tomoaki, Miyazaki 2020, *Digital Mentoring of Young People for Responsible Citizenship: A Case Study of an Organisation Using Twitter*. This thesis is submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), 252 c. Available from: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10090824/7/Miyazaki_10090824_Thesis_corrected.pdf>. [29 March 2022].